

א

הדלקת נרות מהדרין לאחר זמן הדלקה

מעשה שהיה שהודלקו בטעות ביום הרביעי שלשה נרות, ונודע הדבר לאחר שכבר עברה חצי שעה מעת הדלקתם, ורצון המדליק לשוב ולהדליק כפי מניינם הראוי לאותו היום כיצד יעשה, ויש לדון גם באופן שנודע הדבר תוך חצי שעה להדלקתם.

והנה ברור שאם חפץ הוא בהדלקתם לאחר שעבר כבר חצי שעה מעת הדלקתם, אזי באופן שכבר כבו הנרות, ידליק את כולם שנית בלא ברכה, ופשוט שלא על ידי השלמת מנין הנותרים הדרוש להדלקה, היות שהמכוון בהדלקת מהדרין מן המהדרין, הוא הביטוי הנעשה בהדלקתם למנין הימים היוצאים באותו הנס (כבית הלל), וזה יכול להתקיים רק באופן שכל הנרות דולקים יחד.

וטעם הדבר שידליקם בלא ברכה, למרות שזעת תוספות (שבת כ"א: ד"ה ואי.) בשם ר"י פורת, שאף אם עבר זמן של חצי שעה אחר זמן ההדלקה ידליק מספק גם לאחר מכן, וכ"ה גם דעת הרא"ש (שבת פ"ב סי' ג'), הובאה שיטתם ביתה יוסף (סי' תער"ב) והיינו בברכה, וכן פסק בשולחן ערוך (סי' תער"ב סעיף ב'), מכל מקום הדברים אמורים בעיקר מעשה ההדלקה כאשר לא קיים עדיין את חיובו, ולא בהדלקת נרות ההידור, וכאן שכבר קיים בפועל את מצותו לצאת בה ידי חובתו, רק שלא עלתה בידו מעלת מהדרין מן המהדרין, אף שרצונו כבודו לשוב והדליק, מכל מקום יהא הדבר בלא ברכה.

ואופן זה בו הוא נמצא לאחר חצי שעה מזמן ההדלקה, גרוע הוא יותר לענין ברכה מנידון הדלקת נרות ההידור שיובא בהמשך, שם נחלקו רבוואתא אם מברך על ההדלקה, היות שכאן לאחר חצי שעה, כבר חלף עבר עיקר זמן ההדלקה, והתוספת אחר העיקר נמשכת.

ב

הדלקת נר הידור תוך זמן שיעור ההדלקה

והנה כל זאת כשנודעה הטעות לאחר חצי שעה מזמן ההדלקה אולם אם נזכר בדבר תוך חצי שעה, דרוש הוא תיקון ואינו תלוי כלל ברצונו, משום שבהדלקה זו הוא דלא כמאן, לא כבית הלל ולא כבית שמאי, שלדעתם ביום הרביעי צריך להדליק חמישה נרות כנגד הימים הנכנסים וכאן הודלקו רק שלשה, ואין לומר שישאיר מצב זה כמות שהוא, ויהיו נחשבים שאר הנרות המוספים על נר העיקרי כמי שאינם, היות שכוונתו בהדליקו את הנרות הנוספים היתה, כדי לגלות על מנין הימים היוצאים מימות החנוכה, ומשום כך ספק אם תועיל כעת כוונתו הנגדית להחשיבם כאילו הם אינם.

והנה אף דבעלמא אמרינן, שאין בתוספת על המנין כדי לבטל את הכוונה הרמוזה, כמבואר ברא"ש (ראש השנה פ"ד סי' ג'), הריטב"א (ר"ה ל"ב:), ובמרדכי (שם סי' תש"כ) הביאם הרמ"א בהגהתו (סי' רס"ג ס"א), וכ"ה בדרשת הרמב"ן לראש השנה (פרק י"ב), מכל מקום כאן גריעא הוא, זאת לאור דברי התוספות (שבת כ"א: ד"ה והמהדרין) שכתבו, שתוספת נרות מבטלת את ההיכר של מנין הימים היוצאים, ומחמת כן הוכרחו להוציא מפשט דברי הברייתא שם, להעמיד ביאור שאינו על דרך הפשט, והוא משום חסרון זה, הבאנו למעלה (תשובה ?) באורך את שיטתם, והכי נקיטינן ונהיגינן, ואם כן כל שכן כאן שלא רק כלפי חוץ אינה מכוונת ההדלקה אלא אף כלפי המדליק עצמו, ובזה יודה אף הרמב"ם שחולק שם.

אם העושה כאן כבית שמאי לא עשה כלום

ויש להעיר לכאורה שאם נידוננו היה מתרחש ביום חמישי מימות החנוכה, שהדליק רק מנין ארבעה נרות, ודאי שדרוש הוא תיקון, זאת היות שמנין זה ביום זה הוא אליבא דבית שמאי, וקיימל"ן שהעושה כבית שמאי במקום בית הלל לא עשה כלום, כמבואר בגמרא מסכת ברכות (י"א).¹

אלא שראיתי לריטב"א בחידושיו (שבת כ"א:) שכתב לבאר את הבאת מעשה אחד מן הזקנים שבצידי המובא בגמרא שם, ולא העירה הגמרא על כך מאום, ואדרבא הביאה את טעמו למעשה זה, שעשה זאת כנגד פרי החג שמתמעטים והולכים, והוא כדעת בית שמאי, וכתב על כך, 'אחד עשה כדברי ב"ש. ואפי' למ"ד שהעושה כדברי ב"ש לא עשה כלום או חייב מיתה כדאיתא בפרק קמא דברכות (י"א:), שאני הכא שאין מחלוקתם אלא להדור מצוה בעלמא'.

ואמינא אנא כיוון שנתן הזקן טעם אחר לדבריו ממה שנתנו בית שמאי את טעמם להדלקה בדרך הולך ופוחת, היינו מצד הימים הנכנסים, אלמא רק מעשהו ופעולתו כבית שמאי נעשה, ולא שנקט כשיטת בית שמאי עצמה, שעליה נאמרה ההקפדה, שלא עשה כלום או חייב מיתה.

ג

מי מביין הנרות הוא הנר העיקרי, וההשלכה לנידוננו

ומאידיך אין לומר שיכבה את כל הנרות הנוספים וישאיר רק נר אחד שהוא נר החיוב, היות דלא ברירא לן בדעת מרן איזהו מביניהם הוא הנר העיקרי ואיזהו הנוסף עליו, וחוסר ברירות זו הוא על יסוד שיטת מרן בסדר הדלקת הנרות, שכתב בשולחן ערוך (סי' תרע"ו סעיף ה') שתחילה מדליק את הנר השמאלי ביותר, וממנו ממשיך והולך לצד ימין להדליק את שאר הנרות, וכ"ה מנהגינו כפי שכתב מהרי"ץ בסידור עץ חיים (דף קס:). ומקור הנהגה זו מדברי מהרי"ק (שורש קפ"ג) בדעת מהר"מ, וכן הוא מנהג בני ריינוס הביאם תרומה"ד (סי' ק"ו).

וטעם לדבר, על דרך כל פינות שאתה פונה יהיו על דרך הימין, וכן הוא בהדלקה שיהא פונה אל הימין, על כן מדליק תחילה כאמור את הנר השמאלי ביותר, וממנו ממשיך והולך בהדלקה אל הימין, ונמצא על ידי כך, שלאחר שמברך את הברכות, מדליק מיד את הנר הקיצוני שנוסף היום. והביא מרן את דבריו להלכה בב"י ובשו"ע (שם).

ולפי זה יוצא שהנר השמאלי הוא נר ההידור, כיוון שבו מתבטאת תוספת הנס מיום האתמול, ובו המכוון בהיכר הימים היוצאים, וכלשון מהרי"ק ומרן, 'שהוא מורה על הנס, שהרי בתוספת הימים ניתוסף הנס'. וכן למד הגר"א (שם ד"ה ויברך על הנוסף) בדעת מרן, ומחמת כך כתב לדחות הוראה זו, ש'כיצד יניח עיקר המצוה ויברך על נר הרשות', ומשום כך דעתו להלכה, שיש להתחיל בהדלקת הנר הסמוך לפתח, וכן היא דעת מהרש"ל בתשובה (סי' פ"ה).

ומנגד לכך ראיתי בערוך השולחן (שם סעיף י"א) שכתב, שאף לדעת מרן הנר הנוסף הוא הנר העיקרי כיוון שאותו מדליק בתחילה ועליו מברך, והטעם שקראו נוסף אין זאת אלא משום שבסדר העמדת הנרות ביחס ליום הקודם נוסף הוא עליהם. וכן ראיתי בשו"ת שבה"ל (ח"ו סי' פ"ג או' א' ד"ה הנה) שכתב כך לדבר פשוט.

¹ ואף שנאמר שם גם שחייב מיתה, אין זה אלא במתכווין לעשות כמותם דלא כבית הלל, כמבואר בשיטה מקובצת (שם).

ונמצא שישנם שתי הבנות בדעת מרן כיצד להגדיר את הנר הראשון שמדליקנו, האם כנר העיקרי או כנר הידור, ואשר על כן בנידון דידן, אם ירצה לכבות את נרות ההידור שהדליק, ולהשאיר את הנר העיקרי דולק מחמת שכל תוספת כאן היא מגרעת כדבר האמור למעלה, נמנע הדבר ממנו, היות שישנו חסרון ידיעה מי מביניהם לכבות ואת מי להשאיר, ומחמת כך נותרה לפנינו לפליטה הברירה היחידה, להדליק ולהשלים את מנין הנרות הראוי, וחסרון הראוי להימנות הוא. והיות שהנר החסר שרוצה להדליקו כעת הוא נר ההידור, באנו לנידון הנכבד האם ניתן לברך על הדלקת נרות הידור.

ד

מחלוקת הפוסקים אם מברכים על נרות הידור

ונחלקו האחרונים בנידון זה, הפר"ח (סי' תרע"ב ד"ה נשאלתי) כתב מצד סברתו, שמכיוון שנר איש וביתו, הרי יצא בהדלקת המיעוט ואין לו לברך על הנר הנוסף, והוסיף שכן הוא בס' אורחות חיים (הלכות חנוכה סי' י') המובאים ביתה יוסף (סי' תרע"ב). והיינו ששם מבואר שהיה מעשה בלונ"ל כבנידון דידן, והחמירו להצריכו להדליק את הנר החסר בלא ברכה. ולמד מכאן הפר"ח לנידונו, באדם העומד בליל שביעי וסבור היה שהוא ליל ששי ועל כן הדליק ששה נרות, ונדע לו לאחר מכן שטעה, והורה לו שצריך להדליק נר נוסף ובלא ברכה.

אולם מדברי אליה רבה (סי' תרע"ב סק"ז) מבואר אחרת, שיש לברך על הדלקת נר ההידור, ותמך את דבריו על דברי הרד"א. והנה מקור דברי הרד"א בספרו אבודרהם (סדר תפילת חנוכה, נ"ד ע"ג) הם מתשובת הרמב"ם, שכתב שהרוצה להדליק נרות נוספים על הנרות שכבר הדליק, הכל חוזר לכוונת המברך כמו בשאר ברכות, שאם בשעת הדלקה ראשונה כוונתו היתה להדליק נרות אחרים, ברכה אחת לכולן אולם אם הדליק ושוב 'נזדמנו' לו נרות אחרים להדלקה, צריך הוא לחזור ולברך שנית בכל פעם ופעם. ושמעיון מינה שמברכים על נרות הידור במקום שלא נתכוון לפוטרו בהדלקת נר העיקר.

ה

מה שיש לטעון על ראיית פר"ח מס' אורחות חיים

והנה יש מקום להעיר על ראית הפר"ח, היות שבגוף ספר אורחות חיים (הלכות חנוכה או' י') וכן כפי שהובאו בב"י (סוס"י תער"ב) מבואר אחרת. ששם נאמר שהטעם להוראה זו הוא, 'כי הברכה שעשה תחילה, על חיוב כל הנרות עשאה, אם כן קמייתא פטרה בתרייתא'. והיינו שגוף המעשה שם היה שהמדליק ידע את מנין הנרות הנכון להדלקת היום, רק ש'עיניו הטעתו' לחשוב שכילה מעשיו - מעשה ההדלקה במנין הדרוש, ולא היא, אשר על כן שפיר שייך לומר, ש'הברכה שעשה תחילה, על חיוב כל הנרות עשאה', ו-'קמייתא פטרה בתרייתא', שהרי כוונתו בברכה היתה על מנין הנרות הנכון, ולכן כשמוסיף כעת נר להשלמת המנין הדרוש לאותו היום, הרי נתכוון לכך מתחילה בברכתו.

אולם בנידון שעליו נשאל הפר"ח אין הדבר כן, שטעות המדליק היתה לחשוב שזהו מנין נרות היום הנכון, וכמו שמדוקדק בלשונו, 'וסבור היה שהוא ליל ששי', ואשר על כן כשהדליק, על מנין נרות זה בלבד הדליק. ונמצא על ידי כך שבברכתו הראשונה כיוון רק על הנרות הללו, ומסתבר שבכה"ג אף האורחות חיים יודה שצריך לברך שנית, אם ירצה להדליק שוב.

וכן מבואר יוצא מדברי אליה רבה הנזכרים, באשר הם מוסבים על דברי הלבוש, ושם הביא את דברי האורחות חיים בתוספת ביאור בטעמו וזה לשונו, 'ואין צריך לברך פעם אחרת, שכבר בירך **ודעתו היה על מנין הנרות שצריכים לאותו לילה**'. ומבואר מכאן שאם לא כיוון בהדלקה ראשונה על מנין זה, צריך לחזור שנית ולברך, למרות שהוא נר הידור, ולחיזוק דקדוק זה הביא אליה רבה את דברי הרד"א.

וכן מבואר יוצא מדברי המג"א בהלכות לולב (סימן תרנ"א סוסקכ"ה), במה שכתב שהטעם להוראת האורחות חיים שאינו מברך בהדלקת נר נוסף, הינה משום שדעתו היתה עליו בברכתו, וסייע העמדה זו מדברי הרד"א הנ"ל בשם הרמב"ם בתשובה, ויעויין במג"א ריש סי' תרע"ו. אלמא אף הוא סבירא ליה שיכולים הנך פסקי קמאי לדור בכפיפה אחת, וכן ראיתי בשו"ת רעק"א (תניינא סי' י"ג) שכתב להעיר על דברי הפרי חדש, ובס' ערך השולחן (סי' תרע"ב או' ז') כתב לדחות את דברי הפר"ח מחמת כך, ופסק להלכה כדעת הא"ר, וכן היא דעת שו"ת הלק"ט (ח"א סי' ג'), ועיין ברכ"י (סי' תרע"א או' ג').

ופשוט שהבנת הפר"ח בדברי האורחות חיים, שהעיקר המכוון בדעתו, שלעולם כל הנרות מיגרר גרירי בתר נר העיקר בין אם כיוון להדליקם ובין אם לא כיוון, ואינם טעונים ברכה כלל ועיקר, דלית להו מגרמייהו מידעם, ומשום כך לא תלה האו"ח את הדבר בכוונתו של המדליק, אלא בדרך סתמא נקט לה, ש'הברכה שעשה תחילה - על חיוב כל הנרות עשאה'.

ומצאתי שדעת פרמ"ג הינה כדעת פר"ח למרות שלא הזכירו, ומסברא קאמר לה, שכיצד יברך על נר הידור 'ציוונו', שרק בנר העיקרי שייך לומר כן. יעויין משב"ז סי' תרע"א (סק"א), ואשל אברהם סי' תרע"ב (סק"ג ד"ה כתב הב"י), וכן ריש סי' תרע"ו, וכן נראה דעת משנ"ב (סי' תער"ב סק"ו).

ו

דעת הרמב"ם שאין לברך על נרות הידור

והנה תשובת הרמב"ם שהובאה ברד"א, כבודה מונח בשני מקומות מספרי תשובותיו, ובשניהם ישנו שינוי ותוספת לשון מהאמור בספר הרד"א שלפנינו, ונפקא מינה גדולה עולה מביניהם. בשו"ת הרמב"ם מהדורת בלאו (סי' רכ"ב) נוסח התשובה הינה כפי שהובאה בס' הרד"א לעיל בתוספת לשון בסיומה, 'וכן אפילו נזדמנו לו' מאה זה אחר זה וכו'. ומפשט דבריו אלו מתחזקת ההבנה הנזכרת, שאף בנרות הידור יכול לברך, כאשר לא היו בדעתו כשהדליק בתחילה, וכמו שהגדיר זאת היטב באומרו 'נזדמנו לו'. [ומנין מאה נרות שכתב, ניתן לומר שאינו על דרך ההפלגה אלא הוא בהתייחס לשיטתו הידועה בביאור 'מהדרין מן המהדרין' שבש"ס, יעויין ריש פ"ד מהלכות חנוכה, שבעל הבית בלבד הוא המדליק כפי מנין אנשי ביתו², ותתכן הדלקה מרובה של יותר ממאה נרות כאשר יהיו בני הבית מרובים, יעויין לקמן או' ז' ד"ה ונמצא כדבר האמור]. ומתשובה זו נשמע, שדעת הרמב"ם שמברכים בהדלקת נרות הידור, וזה כהבנת האליה רבה, וכן למד בדעת הרמב"ם על פי תשובה זו, בשו"ת גליא מסכת (דף פ"ב ע"ב ד"ה עוד מצאתי), ועיין עוד לו (שם בסמוך בד"ה ומעתה יפה), מש"כ לבאר בסברת הרמב"ם.

אולם בתשובת הרמב"ם כפי המובא בשו"ת פאר הדור (סי' קי"א) אינו כן, וזה לשונו, 'דבר זה תלוי בכונת המברך כמו בשאר ברכות, אם היתה כוונתו להוציא בברכה זו 'בתים אחרים', ברכה אחת לכולן. ואם בירך והדליק ואח"כ נזדמנה לו 'בית אחרת', יברך פעם אחרת ואפילו מאה פעמים, וכתב משה'. ומתבאר כוונת הרמב"ם אחרת מהמבואר למעלה, שבאומרו 'נזדמנו לו', אין המכוון על נרות הידור ושמחמת כך יחזור ויברך עליהם. אלא על הדלקת בתים אחרים המחוייבים בהדלקה³. ונמצא לפי תשובה זו שאין ראיה מדברי הרמב"ם לשיטת הא"ר וסיעתו. ואדרבא ממה שכתב הרמב"ם להטות את פשטות נידון השאלה שם, בה מדובר בנרות הנוספים והיינו נרות הידור, אל הבנה אחרת - חיוב בתים אחרים בהדלקת נר חנוכה. שמעינן דסבירא ליה שאין לברך על נרות הידור כלל, וכהפר"ח וסיעתו.

² וכן היא דעת רבינו יהונתן מלוניל הובא בחידושי הר"ן (שבת כא:), וכ"ד ריא"ז בפסקיו (שבת פ"ב), וכן כתב הגר"א בביאורו שכן דעת הר"ף. וכן העירו האחרונים שאין דעת הרמב"ם כמנהג בני אשכנז, יעויין בית הלוי על התורה (חנוכה עמ"ס ט), ויעויין מש"כ בזה למעלה (תשובה מ"א או' ג' ד"ה ומתחזקת), וכן בחיבורי "שמן הטוב" על הרמב"ם (פ"ד מהלכות חנוכה או' כ"ב ד"ה ודע).

³ וראיתי שכבר עמד על כך הרב המו"ל שם.

דעת מהרי"ץ שאין לברך על נרות ההידור

וראיתי למהרי"ץ זצוק"ל בסידור עץ חיים (קסא.) שלמד אחרת בדברי הרמב"ם המובאים בס' אבודרהם הנ"ל (והיא התשובה המשתווה למה שהובא במהדורת בלאו הנ"ל), שאין הכוונה על הדלקת נרות ההידור (וכמו שכתבתי למעלה) אלא על הדלקת בית אחר (וכפי האמור בתשובותיו – פאר הדור). שבתחילה העתיק את דברי הרד"א הנזכרים למעלה, בציינו את מקור הדברים 'הרד"א ואחרונים ב[שם] תשובת הרמב"ם'. ובסמוך לכך כתב, 'וכתב פר"ח דגם' שהחיינו יברך בשביל חבריו והוא נפטר בכך אם עומד שם וכו'.

ומקום דברי פרי חדש אלו הנה הינם בסי' תרע"ו, ושם אינם מוסבים על דברי הרמב"ם הנ"ל כלל ועיקר. אולם מהרי"ץ ראה להסמיכם, היות ששניהם מדברים בהדלקת איש עבור חבריו, ועל כן כתב תיבת 'גם' להוסיף על דברי הרד"א בשם תשובת הרמב"ם, שמברך לחבירו את ברכות 'להדליק' ו'שעשה נסים', 'גם' את הוראת פרי חדש, שבנוסף לכך יכול לברך 'גם' את ברכת שהחיינו אם חברו עומד לידו.

ונמצא כדבר האמור, שמהרי"ץ למד מעצמו שתשובת הרמב"ם כפי שהובאה בס' הרד"א, אינה מדברת בהדלקת איש את נרותיו שלו, והיינו נרות ההידור כפי העולה מפשטות דבריה אלא בהדלקה עבור חבריו (וכמו שהוא אכן בתשובת הרמב"ם מהדורת 'פאר הדור' הנזכרת למעלה). ולהבין כך מסתימות תשובה זו, ומה גם שפשטה מורה על נרות ההידור דווקא, אין זאת אלא רוח הקדש, ואפשר שעלה כך בדעתו לבאר, משום שהרמב"ם כתב כדרך משל, שאפילו יהא מאה נרות זו אחר זו, ומציאות זו דחוקה מאוד אף לשיטתו בהדלקת נרות, שצריך שיהיו בני בית מרובים מאוד בכדי להגיע למנין זה, על כן הוצרך לפרש שמדובר בהדלקות אחרות. וכן מצאתי בס' מאמ"ר (סי' תרע"ו) שאף הוא למד כך מדברי הרד"א, וכן בשו"ת פרי הארץ (ח"ג האו"ח סי' ב'), וכ"כ בשו"ת שבט סופר (חאו"ח סי' ג') באורך, יעויין.

העולה מ'ן המדובר שהמדליק נרות חנוכה ולא הדליק את מנין הנרות הדרוש לאותו היום, אם כבר עברה חצי שעה מזמן ההדלקה, וכבר כבו שאר הנרות, אינו צריך לחזור ולהדליק שנית, והרוצה לשוב ולהדליק, ידליק שנית בלא ברכה את כל מנין הנרות הראוי לאותו היום ולא רק את הגר החסר.

אולם אם נתבררה טעותו תוך שיעור חצי שעה מזמן ההדלקה, צריך לשוב ולהדליק ללא ברכה את הנרות החסרים, ולא ישאיר את המנין החסר מבלי השלמה. ולעולם אין מברכים על נרות ההידור בכל אופן, שספק ברכות להקל.

תשובה מתוך חלק שלישי של שו"ת אורן של חכמים העומד לראות אור בעזה"ת בקרוב